

İSLAM VE YORUM

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

MALATYA İLAHİYAT VAKFI

MALATYA 2017

Malatya İlahiyat Vakfı İlmî Araştırmalar Serisi No: 1

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Takım Numarası
978-605-68015-0-1 (Tk)

ISBN
978-605-68015-2-5 (2.C)

1. Baskı Aralık 2017 Ankara 500 Adet

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ
Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU
Arş. Grv. Dr. Ahmet KARADAĞ

İsteme Adresi

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 3774999
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara
Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312. 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

HADİS ŞERHÇİLİĞİNDE ÖZGÜNLÜK SORUNU Aynî'nin (ö. 855), Rukneddin el-Kırımî'den (ö. 783) Yararlandığı İddiası Üzerine

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/Hadis Anabilim Dalı
berul65@hotmail.com

Bilindiği gibi Allah Rasûlü az ama öz ve hikmetli sözler söylerdi. Genel olarak insanların kolayca anlayabilecekleri bir dil kullanırdı. İfade tarzı güçlü, ama yorucu değildi. Cümleleri çoğu defa kısa, ama anlaşılır tarzdaydı. Oldukça fasih, belîğ ve gayet akıcı bir üslubu vardı. Hz. Âişe'nin ifade ettiği gibi, "Rasûlullah (sas)'ın sözleri, işiten herkesin anlayabileceği kadar açık-seçikti."¹

Çoğunluğu itibarıyla sahabenin de aynı dil, kültür ve coğrafyayı paylaşmaları sebebiyle sahabenin de Allah Rasûlü'nün hadislerini anlamada çok daha şanslı oldukları malumdur. Ayetlerin nüzul, hadislerin ise vürud sebeplerinden ve bağlamlarından haberdar olan sahabe, birçok ayet ve hadisin anlamını çocuklarına ve torunlarına anlatmıştı. Elbette insan olmaları hasebiyle bu nesiller arasında da anlayış ve yorum farklılıklarının olması kaçınılmaz idiyse de asıl hadis ve sünnetlerin anlaşılması ve yorumlanması sorunu İslam coğrafyasının hayli genişlediği, çok farklı dil, din, kültür ve milletlerden İslam'a girenlerin olduğu dönemlerde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu çerçevede Hicrî üçüncü asrın başından itibaren hadislerdeki manası kolayca anlaşılamayan "garib" kelimelerin izahına dönük olarak "Garîbu'l-Hadîs" literatürü tasnif edildiği görülmektedir. Alanın ilk çalışmaları olarak Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210) ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224) konuyla ilgili eserleri hatırlanabilir. Aynı dönemlerde "Muhtelifu'l-Hadîs" ve "Müşkilü'l-Hadîs" literatürüne dair de ilk eserlerin verildiğine şahit olmaktadır. Bu konuda da İmam Şâfiî (ö. 204): İhtilâfu'l-Hadîs; İbn Kuteybe (ö.

¹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 21, no: 4839, V. 172.

276), Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs; Tahâvî (ö. 321): Şerhu Muşkilu'l-Âsâr ve Şerhu Maâni'l-Âsâr adlı eserleri örnek olarak verilebilir.

Hadislerin anlaşılması sorununu çözmek adına temel hadis kitaplarının şerh edilmesi geleneği ise hicrî dördüncü asırda başlamıştır. Aynı zamanda Garîbu'l-Hadîs adlı bir eseri de bulunan Hattâbî (ö. 388), muhtasar da olsa önce Ebû Dâvud'ın Süneni, sonra da Buhârî'nin Sahîh'i üzerine birer şerh yazmıştır. Türünün ilk örneklerini telif eden Hattâbî'nin bu iki şerhinin de özgün olduğu açıktır. Ondan önce başka şerh olmadığı için Hattâbî'nin şerh yöntemi ve şerhteki muhtevası daha önceki başka bir alimin eseriyle mukayese edilemez. Şu kadarını belirtmeliyiz ki bu iki şerh, ilk olmanın getirdiği tüm eksiklikleriyle birlikte, şerh geleneği için çok sağlam bir zemin oluşturmuş ve daha sonra gelen bütün şerhlerin en vaz geçilmez referansı olmuştur.

Hattâbî'den sonra başta Dâvûdî (ö. 402) olmak üzere, Mühelleb (ö. 435), İbn Battâl (ö. 449), İbn Abdilberr (ö. 463) İbnu'l-Arabî (ö. 543), İbnu'l-Cevzî (ö. 597), Nevevî (ö. 676) İbnu'l-Müneyyir (ö. 683), İbn Ebî Cemre (ö. 699), Moğoltay b. Kılıç (ö. 762), İbn Kesîr (ö. 774), Kirmânî (ö. 786), Zerkeşî (ö. 794), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795) İbnu'l-Mülakkın (ö. 804), Sirâcuddîn el-Bulkûnî (ö. 805) gibi birçok meşhur alimin telif ettiği şerhler, aslında şerh geleneğinin gelişimini göstermesi bakımından incelenmeyi beklemektedir. En erken şerhlerden itibaren günümüze kadar kronolojik bir karşılaştırma yapıldığında, Hattâbî, Dâvûdî, Mühelleb, İbn Battâl gibi ilk şerhlerin hemen her asırda nasıl tekrarlandığını ve böylece şerhlerin gittikçe daha da hacimli hale geldiklerini rahatlıkla görebiliriz. Bu hususta girişilecek müdellel, karşılaştırmalı metodik araştırmalar, sonraki şerhlerin ne denli özgün bir yorumculuk yaptıklarının ortaya konulması bakımından önemlidir.

Özellikle sonraki şarihlerin önceki birçok şerhi veya ortak kaynakları kullanmaları, daha sonraki dönemler açısından bakınca ister istemez aynı zamanda bir intihal algısına da sebebiyet vermektedir. Bu nedenledir ki ortak kaynakların kullanılması bazen intihal suçlamalarını da beraberinde getirmiştir. Bunun en canlı örneği, hiç şüphesiz Aynî-İbn Hacer tartışmalarında görülmektedir. Her ikisi de kendi dönemlerine gelinceye kadar yukarıda isimlerini andığımız birçok şerhten yararlanmışlardır. Bu konuda kendi dönemlerinde başlayan tartışmalar, her iki şarihi müstakil eserler yazmaya²

² İbn Hacer, Aynî'ye dönük eleştirilerini "İntikâzu'l-İ'tirâz fi'r-reddi ale'l-Aynî fi Şerhi'l-Buhârî" ve "el-İstinsâr ale't-Tâni'l-mi'sâr" adlı eserlerinde dile getirmiştir.

sevk ettiği gibi, daha sonraki dönemlerde de ilgili tartışmalar ve araştırmalar devam etmiştir.³

Sonraki asırlarda hemen her şarih, kendinden önceki şerhleri kullanmış, oradaki birçok bilgiyi, tartışmayı ve ihtilafları nakletmiştir. Söz konusu şerhlerin en karakteristik özelliği, ağırlıklı olarak geçmiş alimlerin eserlerinden nakillerden oluşmaktadır. Onlar bunu genellikle önceki şarihlere ve eserlerine atıfta bulunarak yaparken, bazıları da hiç atıf yapmadan yahut "bazıları şöyle demiştir", "diğerleri şöyle demiştir" vb. isim vermeksizin onların görüşlerini kendi görüşüymüş gibi aktarmışlardır. Bu nakiller esnasında bazı itirazlara, hataların tashihine, çeşitli eleştirilere de yer verildiği görülmektedir. Ancak bu tür ihtilaflar, daha çok kelimelerin izahı sadedinde, mezheplere göre fihhi konuların ve ihtilafların müzakeresi esnasında, bazen de yapılan aşırı veya isabetsiz yorumlar vesilesi ile dile getirilmektedir.

Bu noktada önceki yorumların tekrarı adeta bir gelenek haline geldiği için sonrakiler tarafından pek de yadırganmamıştır.⁴ İşte tam da burada mevcut geleneksel şerhlerin özgünlüğü sorunu karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel hadis yorumculuğuna bakıldığında Hattâbî'den (ö. 388) itibaren başlayan şerhlerdeki malumatın, ilerleyen asırlarda tekrarlana tekrarlana gelmesi şerhlerin hacimlerini artırmakla kalmamış, daha sonra gelen şerhlerde şarihlerin özgün katkılarının neler olduğu sorusunu da beraberinde getirmiştir. Aslında ilk şerhlerden olması hasebiyle zaten özgün olan Hattâbî'nin (ö. 388) Sünen-i Ebû Dâvud'a ve Sahih-i Buhârî'ye yazdığı iki ayrı şerhte dahi tekrardan kaçınması, birinde verdiği malumatı, mecbur kalmadıkça diğerinde tekrarlamaması oldukça önem arz etmektedir.

Sonraki şerhlerin bu kadar genişlemesinin en önemli bir sebebi şudur: Mesela Hattâbî Buhârî'nin Sahih'inde yer alan 3924 kadar bâbdan, yaklaşık 999'unu şerh edip kalan 2925 bâbı eserine almamış, böylece Sahih'i % 25 oranında şerh etmiştir. Keza Sünen'de yer alan yaklaşık 1881 bâbdan 1143'ünü şerh etmiş, geriye kalan 738 bâbda yer alan hadisleri şerh etme ihtiyacı duymamıştır.⁵

³ Sakallı Talat, Hadis Tartışmaları: İbn Hacer-Bedruddîn Aynî, TDV Yay. Ankara-1996. Ayrıca bu konuda yapılan birçok çalışma için bkz: Gökçe Ferhat, Bedruddîn el-Aynî'nin Eserleri, Aynî ve Eserleri üzerine Yapılan Çalışmalar, Uluslararası Bedruddîn el-Aynî Sempozyumu, s. 126-130., TDV Yay. Ankara-2016.

⁴ Nitekim "Zâhid Kevserî gibi bazı âlimler, bir müellifin daha önce yazılan eserlerden faydalanmasının tabii olduğunu söyleyerek Aynî'yi bu tartışmada haklı görmüşlerdir." Bkz: Kandemir M. Yaşar, DİA, "İbn Hacer el-Askalânî" Maddesi, cilt: 19; sayfa: 516.

⁵ Bkz: Karacabey Salih, Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri, Sır Yay., Bursa, 2002, s. 201-203.

Aynı şekilde İbn Battal da, Buhârî'nin her bâbını şerh etme ihtiyacı duymamış, bazı bâbları eserine başlık olarak almadığı gibi, bazılarını şerh içerisinde zikretmekle yetinmiştir. Dolayısıyla İbn Battal Buhârî'nin Sahih'inde yer alan yaklaşık 3924 bâbın 2882'ini şerh etmiş, geri kalan 1042 bâbı şerh etme ihtiyacı duymamıştır.⁶

Biz bu tebliğimizde İbn Hacer (ö. 852) ve başkaları tarafından dile getirilen bir iddianın⁷ doğru olup olmadığını araştırarak ve imkanlar nispetinde de belli bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. Bu iddiaya göre aslında Aynî şerhini, Rükneddin el-Kırîmî (ö. 783) adlı Hanefî bir alimin yarım kalmış bir şerhine dayanarak yazmış, o şerhin bittiği yerde de Aynî'nin açıklamaları azalmıştır.

Bu konuda İbn Hacer, Rükneddin el-Kırîmî'den şöyle söz eder:

"Ahmed b. Muhammed b. Abdulmü'min el-Hanefî, Şeyh Rükneddin el-Kırîmî: Kendisine Kırım kadısı da denir. Kırım'da otuz sene kadılık yaptıktan sonra Kahire'ye geldi ve orada da kadılık yaptı, Adalet Sarayı'nda fetvaya baktı, Ezher Câmîi'nde ve başka yerlerde dersler verdi. Buhârî üzerine bir şerh derledi ve orada şeyhimiz İbnu'l-Mülakın'ın şerhinden yararlandı. Ben bu şerhin bir kısmını gördüm."⁸

"Bazı saygın kimseler, Aynî şerhinin Bedî' vb. hususları içermesi hasebiyle tercihe şayan olduğunu söyleyince İbn Hacer şöyle demiştir: "O (Aynî) bu bedîhî güzellikleri Rükneddin'in şerhinden nakletmiştir. Ben daha önce o şerhe vakıf oldum ama henüz tamamlanmamış olduğu için ondan nakletmedim. Aynî ise ondan bir kısmını yazdı, -ben ise sonuna kadar yazıp yorgun düşmekten korktum-, ve bundan dolayı Aynî, bu yazdığı kısımdan sonra pek fazla konuşmaz (genişçe şerh etmez)".⁹

"Aynî'nin sözkonusu faydalı açıklamaları şerhinin ilk kısımlarında idi. Çünkü o, özellikle beyan ve bedî' gibi hususlarda eksik kalan bazı eserlere itimat etti. Sözgelimi Rükneddin el-Kırîmî'nin tamamlayamadığı şerhine dayandı. Kırîmî bu şerhinde Zekat Bölümü'nün son bablarından olan "Bâbu's-Şuhh" (Cimrilik Babı)'na ulaşabilmişti. Dolayısıyla Aynî, Kırîmî'nin kaldığı yerde kalmıştır. Böylece Aynî'nin şerhi dengeli bir şerh olamamıştır."¹⁰ Bu nedenledir

⁶ Bkz: Saffet Sancaklı, İbn Battâl ve Buhârî Şerhi, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sayı: 1, s. 70.

⁷ Bu bilgiyi ilk defa Tatar hadisçilerden Rızâuddin b. Fahrüddin (ö. 1936)'nın "*Kütüb-i Sitte ve Müellifleri*" adlı eserinden öğrendiğimi belirtmeliyim.

⁸ İbn Hacer, İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr, I. 242-3. Tahkik: Dr. Hasan Habeşî, Mısır-1969.

⁹ Muhammed Sıddık Han, el-Hıttâ fi Zikri's-Sihâhî's-Sitte, I. 188. Beyrut-1985, Dâru'l-Kütübî't-Ta'limiyye.

¹⁰ Menhecû'l-İmam Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî fi Kitâbi "Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî",

ki, Aynî şerhindeki sistematik tertibin ilk çeyrek kısmında bulunduğunu, daha sonra Aynî'nin şerhini daha kısa tuttuğu, bu nedenle şerhinin başının, ortasından; ortasının ise sonundan daha iyi olduğu söylenmiştir.

Şu halde yukarıdaki ifadelerde şu iki temel iddia söz konusu edilmektedir:

1. Aynî, şerhinde büyük ölçüde Kırîmî'nin eksik olan şerhinden yararlanmış olup, şerhindeki sistematik ve edebî güzellikleri Kırîmî'ye borçludur.

2. Aynî'nin o sistematik geniş açıklamaları, Kırîmî şerhinde Zekat Kitabı'ndan sonra kısalmış, Kırîmî'nin kaldığı yerde Aynî'nin de açıklamaları azalmıştır.

Peki bu iddiaların doğru olup olmadığı nasıl ortaya konulabilir?

1. Kırîmî şerhinin yazmalarına ulaşarak Aynî ile mukayese edilebilir.

Maalesef bütün çabalarımıza rağmen şu ana kadar bu şerhin herhangi bir yazmasından haberdar olmadık. Şayet günün birinde bir nüsha da olsa elde edilebilirse, bu iddianın isabetli olup olmadığının en güzel ispatı bu mukayese ile olacaktır.

2. Kırîmî şerhinden iktibas edenler varsa, onlarla mukayese edilebilir.

Şâmile programında yaptığımız taramalarda daha sonraki şerhlerde ne Kırîmî'nin ne de eserinin ismi zikredilmektedir. Dolayısıyla bu mukayese de söz konusu değildir.

3. Aynî şerhinin Zekat Kitabı hatta söz edilen Babu'ş-Şuħh öncesi ve sonrası mukayese edilebilir.

Şayet iddia edildiği gibi, bu bölümün öncesi ile sonrası arasında Aynî'nin yöntemi, başlıkları, atıfları, şerhinin hacmi vb. hususlarda bir fark ortaya çıkarsa, buradan hareketle Kırîmî'nin şerhinin bitmesiyle Aynî'nin şerhinin zayıfladığı, temel dayanağının bittiği yerde Aynî'nin de açıklamalarının azaldığı görülecektir. Bu mukayeseyi biraz sonra yapmaya ve sonucu ortaya koymaya çalışacağız.

4. Aynî şerhi ile İbnu'l-Mülakkın şerhi mukayese edilebilir.

Zira hem Kırîmî, hem de Aynî İbnu'l-Mülakkın şerhini kullanmış ve yeterince istifade etmiştir. Dolayısıyla İbnu'l-Mülakkın'ın şerhine müracaat etmemiz yararlı olacaktır. Nitekim söz konusu şerhe baktığımızda onun hadisleri şerh ederken on farklı başlık kullandığı görülmektedir:¹¹

أحدها: في دقائق إساده ولطائفه

ثانيها: في ضبط ما يشكل من رجاله وألفاظ متونه ولغته وغريبه

¹¹ İbnu'l-Mülakkın, et-Tavdih li Şerhi'l-Câmi'is-Sahih, II. 10.

ثالثها: في بيان أسماء ذوي الكنى وأسماء ذوي الأبناء والأمهات

رابعها: فيما يختلف منها ويألف

خامسها: في التعريف بحال صحابته وتابعهم وأتباعهم وضبط أنسابهم ومولدهم ووفاتهم...

سادسها: في إضاح ما فيه من المرسل والمنقطع والمقطوع والمعضل والغريب والمتواتر والآحاد

والمدرج والمعلل...

سابعها: في بيان غامض فقهه واستنباطه وتراجم أبوابه...

ثامنها: في إسناد تعاليقه ومرسلاته ومقاطعته

تاسعها: في بيان مبهماته وأماكنه الواقعة فيه

عاشرها: في الإشارة إلى بعض ما يستنبط منه من الأصول والفروع والآداب والزهد وغيرها والجمع

بين مختلفها وبيان الناسخ والمنسوخ منها والعام والخاص والمجمل والمبين وتبيين المذاهب الواقعة فيه

Bu on başlığın hemen hepsini, benzer lafızlarla Aynî'nin de benimseyip kullandığını görmekteyiz. Hatta Aynî yukarıda bir maddede sayılan hususları aşağıda birkaç maddeye çıkartmakta, ayrıca orada anılmayan yeni birçok başlık da eklemektedir:

- ١ بيان حال الإفتتاح ٢ بيان الترجمة ٣ بيان اللغة ٤ بيان الضرف ٥ بيان الإغراب ٦ بيان المعاني ٧
- بيان النبيان ٨ بيان التفسير ٩ بيان تصدير الباب بالآية المذكورة ١٠ بيان تعلق الحديث بالآية ١١ بيان تعلق
- الحديث بالترجمة ١٢ بيان رجاله ١٣ بيان ضبط الرجال ١٤ بيان الأنساب ١٥ بيان فوائد تتعلق بالرجال ١٦
- بيان لطائف إسناده ١٧ بيان نوع الحديث ١٨ بيان تعدد الحديث في الصحيح ١٩ بيان من أخرجه غيره ٢٠
- بيان اختلاف لفظه ٢١ بيان اختياره هذا في البداية ٢٢ بيان اللغة ٢٣ بيان الإغراب ٢٤ بيان المعاني ٢٥ بيان
- النبيان ٢٦ بيان البديع ٢٧ الأسئلة والأجوبة ٢٨ بيان السبب والمورد ٢٩ استنباط الأحكام ٣٠ فائدة

Umdetu'l-Kârî'de ilk bab ve ilk hadisin şerhinde görülen 30 farklı başlıktan oluşan bu mükemmel sistematik, İbnu'l-Mülakkin'in yularındaki on maddeden geliştirildiği çok açıktır. Ancak bu gelişmede Kırîmî'nin payı da var mıdır bilemiyoruz. Ancak hemen belirtelim ki Aynî'nin bu gelişmiş sistemindeki başlık sayısı sonraki hadislerde ve bablarda azalmaktadır. Sözgelimi ikinci hadisteki başlık sayısı 10'dur. Hatta ilerleyen ciltlerde daha da düşmekte, başlıklar ya birleşerek, ya ilgâ yoluyla birkaç tane kalmaktadır. Fakat Aynî, yukarıdaki sistematik sırayı –bazen başlık koymayı ihmal etse de- eserin sonuna kadar devam ettirmiştir.¹²

Diğer taraftan İbnu'l-Mülakkin'in hadisleri, birçok "vecih" sıralayarak şerh ettiği, hadisin muhtevasına göre bu vecihlerin sayılarının artıp azaldığı görülmektedir. Örneğin ilk hadisi tam 43 başlık (vecih) ile şerh ederken, ikinci hadiste bu sayı 11 başlığa inmiştir.

5. Aynî şerhi ile İbn Hacer şerhi mukayese edilebilir.

¹² Bkz: Sakallı Talat, Hadis Tartışmaları, s. 39. TDV Yay. Ankara-1996.

Bu mukayesede ise her iki şerhin ne denli ortak kaynak kullandıkları gösterilebilir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Aynî'nin İbn Hacer'in şerhinden yararlandığı, oradaki bazı yorumlara itiraz ettiği birçok çalışmada ele alınmıştır. Ancak ilk bakışta intihal gibi gözüken ortak pasajların, Fethu'l-Bârî'den alması kadar, haddi zatında ortak şerhlerden ve eserlerden nakledildiği de fark edilecektir. Belli bir fikir vermesi bakımından aşağıda her iki şerhte 21 kaynağın ne denli kullanıldığını Şâmîle'den göstereceğiz:

Kaynak:	İbn Hacer	Aynî
İbnu'l-Münzir (ö.319)	497	384
Hattâbî (ö. 388)	727	857
Dâvûdî (ö. 402)	526	597
Mühelleb (ö. 435)	401	356
İbn Battâl (ö. 449)	1284	1129
İbn Sîdeh (ö. 458)	39	238
İbn Abdilberr (ö. 463)	584	26
İbnu'l-Arabî (ö. 543)	406	183
Kâdî İyâz (ö. 544)	118	238
İbnu't-Tîn (ö. 611)	1051	952
Kurtubî (ö. 656)	805	523
Nevevî (ö. 676)	1029	1002
İbnu't-Tiyânî (ö. 681)	-	77
İbnu'l-Müneyyir (ö. 683)	791	1
İbn Ruşeyd (ö. 721)	73	-
Tîbî (ö. 743)	281	242
Ez-Zehebî (ö. 748)	25	149
Moğoltay b. Kılıç (ö. 762)	100	355
Kirmânî (ö. 786)	919	2518
İbnu'l-Mülakkın (ö. 804)	64	633
Zeynuddîn el-İrâkî (ö. 806)	1	249

Yukarıdaki tabloya göre her iki şarih de birçok kaynağı yaklaşık olarak aynı oranda kullanmıştır. Bu durum, Aynî'nin İbn Hacer'den ne denli istifade ettiği şeklinde yorumlanabilirse de, adı geçen temel kaynakların ayrı ayrı her ikisi tarafından da kullanıldığı şeklinde de okunabilir. Daha titiz karşılaştırmalar, bu durumu net olarak ortaya koyabilecektir.

Tablodaki bazı kaynakların kullanımında ise rakamlar oldukça farklılık arz etmektedir. Mesela, İbn Hacer, İbn Abdilberr ve İbnu'l-Arabî'yi Aynî'den daha sık kullanırken; Aynî ise İbn Sîdeh, Kâdî İyâz, Zehebî, Moğoltay b. Kılıç, Kirmânî ve İbnu'l-Mülakkın'e İbn Hacerden çok daha fazla atıfta bulunmuştur.

Diğer taraftan bazı kaynaklar vardır ki, biri onu çok kullanırken, diğeri hiç yahut çok az kullanmıştır. Mesela İbn Hacer, İbn Ruşeyd'e 73 atıfta bulunurken, Aynî bu kaynağa hiç işaret etmemiştir. Aynî, İbnu't-Tiyânî'ye 77 atıfta bulunurken, İbn Hacer bu kaynağa hiç işaret etmemiştir. İbn Hacer İbnu'l-Müneyyir'i tam 791 defa zikrederken, Aynî onu sadece bir yerde anmaktadır. Aynî, Zeynuddîn el-İrâkî'ye 249 yerde atıfta bulunurken, İbn Hacer ona sadece bir kez atıfta bulunmuştur.

Bu son iki paragraftaki değerlendirmeler açıkça göstermektedir ki, bu iki şarihin ortak kaynakları kullanma oranlarındaki farklılık, en azından Aynî'nin İbn Hacer'den iddia edildiği kadar istifade etmediği, onu baştan sona tekrarlamadığı gibi bir sonuca götürmektedir. Hele birinin sıkça kullanıp da diğerinin hiç zikretmediği birkaç kaynağın bulunması, her iki şerhin özgün taraflarını göstermektedir. Şu halde, Aynî'nin referans gösterdiği farklı kaynaklar bulunmaktadır ve bu da onun şerhindeki artı katkıları ifade etmektedir.

Bu taramada, şayet Umdetu'l-Kârî'nin 8. Cildinden sonra bazı isimler yer almasaydı, buradan hareketle Aynî'nin Kırîmî'den çokça yararlandığını, Kırîmî'nin bittiği yerden sonra bazı önemli referansların da bittiğini söyleyebilecektik. Bu durum da Aynî hakkındaki iddianın doğru olduğunu gösterecekti ki, durum bunun tam tersi olup, referanslar tüm ciltlerde yer almaktadır.

Aynî-Kırîmî İlişkisi

Tebliğimizin asıl sorunsalı olan sözkonusu iddiaya geçmezden evvel Kırîmî ve eserinden sonra da Aynî-Kırîmî ilişkisinden bahsedeceğiz.

Kırîmî kimdir?

İsmi, Ahmed b. Muhammed b. Abdülmü'min el-Hanefî, Rükneddin el-Kırîmî'dir. Bu zat, aslen Deşt-i Kıpçak başkenti olan Saray şehridir. Mısır'a varıp Ezher Camii'nde ders vermiştir. "Kırîmî Kadısı" diye meşhurdur. Muhaddis, fakih ve kadıdır. Otuz yıl Kırîm'da kadılık yapmıştır. Hanefî fukahasıdır. Kırîm'dan sonra Kahire'ye gitmiş, Ezher'de ders vermiştir. Oldukça başarılı geçen dersleri taassup sebebiyle reaksiyon görmüş ve küfrüne hamledilmiştir... Herşeye rağmen Buhârî şerhi, ilmî ehliyetine delil teşkil edecek güzelliكتedir. Eserini hazırlarken, İbnu'l-Mülakkin'in şerhinden yararlanmıştı. H. 783 yılında vefat etmiştir.¹³

H. 762'de dünyaya gelen Aynî'nin Kahire'ye ilk gidişinin H. 788, oraya tamamen yerleşmesinin de H. 793'ten sonra olmasına¹⁴ bakınca, H. 783'te vefat eden Kırîmî ile görüşmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Aynî-Kırîmî ilişkisi, Aynî'nin kuzey (Kırîm?) taraflarına yaptığı bir yolculukta Kırîmî'nin yarım kalmış olan Buhârî şerhini elde etmesiyle başlar. Aynî, Umde'nin mukaddimesinde bu eseri nereden ve nasıl elde ettiğini şöyle anlatır:

¹³ Bkz: İbnu'l-İmâd Abdulhay el-Hanbelî, Şezerâtu'z-zeheb, VI. 279, Beyrut, Daru'l-Afak el-Cedide; Sandıkçı Kemal, Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, s. 37-8. DİB Yay. Ankara, 1991.

¹⁴ Eren Mehmet, Keşfu'l-Kınâ: Alimlerin Kimlik Bilgileri ve Bedruddîn el-Aynî'nin Biyografisi İçin Önemli Bir Kaynak, Uluslararası Bedruddîn el-Aynî Sempozyumu, s. 33.

ثُمَّ إِنِّي لَمَّا رَحَلْتُ إِلَى الْبِلَادِ الشَّمَالِيَةِ النَّدْبِيَّةِ قَبْلَ الثَّمَانِمِائَةِ مِنَ الْهَيْجَرَةِ الْأَحْمَدِيَّةِ مُسْتَصْحِبًا فِي أُسْفَارِي هَذَا الْكِتَابَ لِنَشْرِ فُضْلِهِ عِنْدَ ذَوِي الْأَلْبَابِ ظَفَرْتُ هُنَاكَ مِنْ بَعْضِ مَشَائِخِنَا بِغَرَائِبِ التَّوَادِرِ وَفَوَائِدِ كَاللَّالِي الزَّوَاهِرِ مِمَّا يَتَعَلَّقُ بِاسْتِخْرَاجِ مَا فِيهِ مِنَ الْكُنُوزِ وَاسْتِكْشَافِ مَا فِيهِ مِنَ الرُّمُوزِ

“Sonra ben H. 800'den evvel beraberimde bu kitap (Sahîh-i Buhârî) olduğu halde, onun üstünlüğünü oradaki akıl sahiplerine yaymak için bereketli Kuzey beldelerine seyahat ettiğimde orada bazı şeyhlerimizden, gizli hazinelerden ortaya çıkardığı ve rumuzlardan çözmüş olduğu faydaları, çok parlak inciler gibi olan *Ġarâibu'n-Nevâdir*'i elde ettim.”¹⁵ Aynî'nin bu kitabı, Kırım'da bulmasından hareketle, Kırîmî'nin muhtemelen ahir ömründe memleketine döndüğünü ve orada vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Aynî mukaddimede, bu yolculuk öncesinde Sahih-i Buhârî gibi muazzam bir kitabın ideal bir şerhini yapma konusunda kendisinde belli bir kabiliyet görmediğini belirtir. Ancak müellifinin ismini vermeksizin adını andığı şerhi gördükten ve Kahire'ye döndükten sonra önce Tahâvî'nin Meâni'l-Âsâr adlı eserine, sonra da Ebû Davud'un Sünen'ine birer şerh yazar.¹⁶ Resmi görevlerinin yoğunluğundan biraz sıyrılınca zikrettiği birtakım faydaları gözeterek H. 820 Recep ayı sonlarında Sahîh-i Buhârî'yi şerhe başlamıştır.

Aynî'nin bu ifade ve işaretlerinden anlaşılan, onun bu yolculuğunda elde ettiği *Ġarâibu'n-Nevâdir* adlı yarım kalan şerh, kendisine cesaret vermiş ve orada bulduğu oldukça değerli bilgilerden yararlanmıştı. Burada Aynî'nin, eserin ismini ve ne denli faydalı olduğunu zikretmiş olmasına rağmen, neden müellifin adını vermeyip “bazı şeyhlerimizden” demeyi tercih ettiğini bilemiyoruz. Bunu, muhtemelen Kırîmî'nin bazı görüşleri nedeniyle tekfir edilmiş biri olmasına bağlayabiliriz. Yukarıda verdiğimiz bu kısa bilgilerden başka, Aynî'nin, Kırîmî'ye de onun değerli şerhine de açıkça atıf yaptığına şahit olamıyoruz. Şâmile'de yaptığımız taramalarda Umde'de 428 defa “kâle ba'duhum” ifadesinin geçtiğini ve bu ifadenin kitabın başından sonuna kadar tümünde kullanıldığını görmekteyiz. Aynî'nin bu üstü kapalı ifade ile genellikle İbn Hacer'i kast ettiği sanılmaktadır.¹⁷ Yine 26 defa geçen “meşâyihunâ” ifadesiyle de çok farklı Hanefî alimlerine göndermede bulunmaktadır.

Aynî'nin Kırîmî'den ne denli istifade ettiğini tespit edebilmek için burada Kitâbu'z-Zekât'ın ilk üç babı ile son üç babındaki açıklamalarını değerlendirmemiz yararlı olacaktır. Aynî, Kitâbu'z-Zekât'ın ilk babı olan “Zekâtın Vücubiyeti” kısmındaki ilk hadisin şerhinde şu 6 başlığı kullanır:

¹⁵ Bkz: Umdetu'l-kari, I. 2-3. Kahire, 1972; Kutub-i Sitte ve Müellifleri, s. 63'teki dipnot.

¹⁶ Aynî'nin bu iki şerhte Kırîmî'den ne ölçüde yararlandığı da ayrıca tedkik edilmelidir.

¹⁷ Bkz: Uluslararası Bedruddin el-Aynî Sempozyumu, s. 126-127.

1. Mutâbakatuhû li't-tercûme,
2. Zikru Ricâlih,
3. Zikru Letâifi İsnâdih,
4. Zikru Taaddudi Mevduhî ve Men Ahracahû Ğayruh,
5. Zikru Ma'nâhu
6. Zikru Mâ Yustefâdu Minhu

Aynî bu hadisin şerhinde İbnu'l-Mülakın'den iki yerde kısa alıntı yapar.¹⁸ 6. başlığın altında –muhtemelen ilk bab olduğu için- tam onbeş madde sıralar.¹⁹ Aynı babın 2. hadisinin şerhindeki başlık sayısı beş, 3. hadisin şerhinde ise altı, 4. Hadisin şerhinde bir, 5. Hadisin şerhinde altı olup burada İbnu'l-Mülakın'den uzunca bir alıntı yapmaktadır.²⁰ 3. Hadiste “Ve fihi mine'l-fevâid”; 5. Hadiste ise “el-Es'île ve'l-Ecvibe” başlıkları dikkat çeker. Aynî, ikinci babda ise sadece “Mutâbakatuhû li't-tercûme” başlığını koymuş ve hadisin şerhini daha önce verdiğini belirterek burada şerhi kısa tutmuştur. Burada ne İbnu'l-Mülakın'den, ne de başkasından herhangi bir alıntı vardır. Üçüncü babdaki hadislerin şerhinde de yukarıda zikredilen ilk beş başlık tekrarlanmakta ve İbnu'l-Mülakın'den birkaç alıntı yapılmaktadır.²¹

Kitâbu'z-Zekât'ın, son üç babına baktığımızda, buralarda şerhlerin çok kısa tutulduğu ve ancak 2-3 başlık kullanıldığı görülmektedir. Bu kısımlarda İbnu'l-Mülakın'ın şerhi de oldukça kısadır ve onun şerhinden hiç alıntı yapılmamıştır.

Aynî'nin Kitâbu'z-Zekât'tan üç kitap sonra gelen Kitâbu'l-Hac kısmının ilk üç babına²² baktığımızda şöyle bir durum söz konusudur. Aynî hemen her hadisten sonra “Mutâbakatuhû li't-tercûme” başlığını kullanmakta ve bu konuda bilgi vermektedir. Bir yerde “Zikru Ma'nâhu” başlığını atmış, diğer yerlerde ise bunun yerine hadislerde geçen bazı kelimeleri açıklarken “Kavluhû” şeklinde ara başlıklar kullanmaktadır. Sadece bir yerde “Ricâluhû” başlığı koymuştur. Bir yerde “Ve kâle âherûn” diye bir başlık koymuştur ki, oradaki birkaç satırlık alıntının İbnu'l-Mulakın'den olduğu anlaşılmaktadır.²³ Yine İbn Hacer'i kast ederek “Ve kâle ba'duhum”, “Ve kâle hâzâ'l-kâil” gibi başlıklara yer vermiştir. Aynî, her ne kadar buralarda farklı başlıklar kullanmamışsa da, birçok referansa atıfları bulunmakta ve oldukça geniş açıklamalar yapmaktadır. İbn Hacer'e

¹⁸ İbnu'l-Mülakın, et-Tavdîh, X. 214, 221.

¹⁹ Aynî, Umde, VIII. 233-238.

²⁰ İbnu'l-Mülakın, et-Tavdîh, X. 231-232.

²¹ İbnu'l-Mülakın, et-Tavdîh, X. 241-245.

²² Umdetu'l-Kârî, X. 254-265.

²³ İbnu'l-Mülakın, et-Tavdîh, XIII. 13.

cevap vermesinden hareketle de söyleyebiliriz ki bu bölüm, İbn Hacer'in şerhiyle benzeşmektedir.

Yaptığımız bu taramalardan anlaşılmaktadır ki, yukarıda da ifade edildiği gibi, Aynî'nin şerhinin baş taraflarında yaptığı açıklamalar, kitap ilerledikçe azalmaktadır. Söz konusu azalmayı, doğrudan Kırîmî'nin şerhinin bitmiş olmasıyla açıklamak çok sa isabetli olmayacaktır. Bu başlıkların azalmasının muhtemel sebeplerinden biri, daha önceki bablarda benzer bilgilerin verilmesi sebebiyle, tekrardan sakınmış olabilir. İbn Hacer'in Kitâbu'z-Zekât, son üç babına baktığımızda, buralarda da şerhlerin çok kısa tutulduğu görülmektedir.²⁴ Yine birçok kitapta olduğu gibi, müellif başta planladığı ideal yönteminden yoğunluk, yorgunluk, yaşlılık vb. çeşitli sebeplerle ödün vermeye başlamış olabilir. Bir diğer husus da, her ne kadar başlık koymayı bırakmışsa da, Aynî, rical, mana vb. başlıkları kullanmadan önceki yönteminden kopmaksızın aynı bilgileri vermeye devam etmektedir.

Sonuç Yerine

İslam'ın erken asırlarından itibaren önemli bir ihtiyaçtan ortaya çıkan hadis şerh geleneğimizin ilerleyen asırlarda hem kemiyet hem de keyfiyet olarak geliştiğinde şüphe yoktur. Sahîh-i Buhârî başta olmak üzere temel hadis kitapları üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Bunların bir kısmı, Endülüs, Mısır vb. farklı coğrafyalarda, farklı mezheplere müntesip alimler tarafından kaleme alınmıştır. Çoğunun çok yönlü hadis şerhlerinden olduğunu söyleyebilirsek de, bazısında fıkıh, bazısında Arap dili ve belağatı, bazısında râvî ve ricâl bilgisi, bazılarında da metin-muhteva tahlilleri, itirazlar, ihtilaflar ve tartışmalar öne çıkabilmektedir.²⁵

Şüphesiz her bir şerhin kendine özgü önemli ilmi katkıları olmuştur. Fakat geneli itibariye bakıldığında, ortak karakteristik, önceki dil alimlerinden, şarihlerden, tarihçilerden çoğu zaman kitaplara ve müelliflerine atıfta bulunarak, zaman zaman da hiç zikretmeksizin bolca alıntılar yapmalarıdır. Bu noktada bir şerhi, diğerinden farklı kılan ayrıcalığının ne/ler olduğuna dair mukayeseli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Geleneksel şerhçiliğimize baktığımızda, bazı şerhlerin daha önceki bir veya birkaç temel şerhe dayandığı görülmektedir. Sözgelimi Aynî, İbn Hacer, Kirmânî, Kırîmî ve İbnü'l-Mulakkîn'e; Kırîmî, İbnü'l-Mulakkîn'e dayanmıştır. "İbn Hacer el-Askalânî'nin bildirdiğine göre İbnü'l-Mülakkîn ise şerhinde, hocaları

²⁴ İbn Hacer, Feth, III. 375-377.

²⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Türcan Zişan, Hadis Şerh Geleneği, TDV Yay. 2011-Ankara.

Kutbüddin el-Halebî ve Moğultay b. Kılıç'ın Buhârî şerhlerini esas alıp bazı ilâvelerde bulunmuştur.²⁶

Bütün bu tespitler, hadis şerh geleneğimizdeki özgünlük sorunu üzerine yeni metodik çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Temel metinler üzerine şerh, haşiye, hâmiş, ta'lik, istidrâk, istihrâc yahut tersine, ihtisar, i'tisar vb. çalışmaların çokça görüldüğü geleneğimizde bu değerli eserlerin özgünlüğünün sorgulanması yararlı olacaktır. Geçmiş mirasın sonraki kuşaklara intikali konusunda belli bir katkısı olsa da, bilhassa Osmanlı dönemi ve sonrasında Türkçe, Urduca, Farsça kaleme alınan şerhlerdeki malumatın özgünlüğü meselesi da üzerinde çalışılması gereken başka bir konudur. Buna son bir iki asırda Hind altkıtasında kaleme alınan oldukça hacimli Arapça şerhlerin içerikleri de dahildir.

Tebliğimizin asıl konusuna dönecek olursak, İbn Hacer ve başkaları tarafından dile getirilen Aynî'nin Kırîmî'nin yarım kalan şerhinden yararlandığı, Umdetu'l-Kârî'deki edebî güzellikleri de işbu şerhe borçlu olduğu iddiasıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

Sınırlı bilgilerimizden hareketle, Kırîmî'nin *Ğarâibu'n-Nevâdir* adlı şerhinin, hem içerik, hem de yöntem olarak oldukça yararlı ve farklı bir şerh olduğu anlaşılmaktadır. Şerhin ismi bile orada hayli nadir, özgün bilgilerin olabileceğine imada bulunmaktadır. Uzun yıllar kadılık yapan bir alim olarak bazı görüşleri sebebiyle tekfir edilmesi de onun özgün bir alim ve şarih olduğu gibi bir kanaat vermektedir. Ancak bu konuda kesin bir hüküm verebilecek yeterli verilere sahip olmadığımızı da belirtmeliyiz. Şayet yakın bir gelecekte Kırîmî'nin bu şerhinin yazma nüshaları bulunacak olursa, o zaman daha net sonuçlara ulaşabiliriz. Kırîmî'den yararlandığı ileri sürülen Aynî de maalesef bu hususta mukaddimede bahsettiği tek bir cümlesinden başka ona atıfta bulunmamıştır.

Umdetu'l-Kârî'deki bazı bablarda Aynî'nin kaynaklarına ve yöntemine dair yaptığımız taramalarda, onun başta ortaya koyduğu otuz başlıktan oluşan ideal sistematik yöntemi sürdürmediği, daha ilk kısımlarda bile ilgili başlıkların azaldığı görülmüştür. Özellikle yukarıdaki iddiada dile getirilen Kitabu'z-Zekât ve Kitabu'l-Hac kısımlarında yaptığımız taramalarda Aynî'nin açıklamalarının nispeten azaldığı görülmektedir. Fakat şerhte kullanılan kaynakları taradığımızda, Kitabu'z-Zekât sonrasında herhangi bir azalmanın olmayışı, yukarıdaki iddiayı tartışmalı kılmaktadır. Dolayısıyla şerhin yarısından sonra Aynî'nin açıklamalarının azalmasının yegane sebebi Kırîmî şerhinin eksik oluşu, Zekat kısmında bitişidir diyemeyiz.

²⁶ Bkz: Özel Ahmet, DİA, İbnu'l-Mülakkin maddesi, XXI. 151.

Diğer taraftan Aynî'nin çok yönlü, velûd bir alim olduğunu, sadece hadis değil, birçok alanda oldukça kıymetli ve özgün eserlere imza attığını dikkate alırsak, onun Kırîmî veya başka bir alime hiç ihtiyaç duymaksızın çok rahatlıkla ve başarıyla bir şerh yazabilecek ilmî kudret ve dirayete sahip olduğunu tereddüt etmeksizin söyleyebiliriz. Ne var ki, muhtemelen İbn Hacer'in bazı yorumlarına cevap vermek, Hanefî bir alim olarak ona itiraz etmek üzere Fethu'l-Bârî'yi elde etmiş olması, onun için bir avantaj olduğu gibi aynı zamanda dezavantaj olmuştur. Aynî bu sayede İbn Hacer'e anında cevap verme, itiraz etme, reddiye yazma fırsatı bulmuş ise de, İbn Hacer'in emek verip naklettiği birçok değerli malumatı nakletmekten de kendisini alamamıştır.

Sonuç olarak İbn Hacer'in Aynî'nin Kırîmî'nin eksik Buhârî şerhi *Ğarâibu'n-Nevâdir* adlı eserden çokça yararlandığı, onun bitmesi üzerine yaptığı açıklamaların azaldığı şeklindeki iddiayı şimdilik ihtiyatla karşılıyoruz. Gerek Umdetu'l-Kârî'de, gerekse İbnu'l-Mulakkın'ın et-Tavdîh adlı şerhinde yaptığımız mukayeselerde Kırîmî'den açıkça etkilendiğine dair yeterli bulgulara rastlayamadık. Aynî'nin açıklamalarının azalmasının ana sebebinin de bu şerhin eksik olmasına bağlanmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Keza Aynî'nin İbnu'l-Mulakkın'den de yararlandığı iddiaları da ancak kısmî bir yararlanma şeklinde anlaşılmalıdır. Zira yaptığımız taramalarda Aynî'nin ancak birkaç yerde İbnu'l-Mulakkın'den kısmen alıntı yaptığını tespit etmiş bulunmaktayız. Benzer alıntılarının hemen her şarih için söz konusu olduğunu dikkate alırsak, bunun da tabii karşılanması gerektiğini düşünmekteyiz.